

X, 51-52), 1859'da Delhi'de ilk baskısı yapılmıştır. Zevk'in şiirleri değişik kişiler tarafından derlenerek *Dîvân-ı Zevk* (Delhi 1859, 1279/1862; nşr. M. Hüseyin Âzâd, Lahore 1890; Leknev 1923) ve *Külliyât-ı Zevk* (nşr. Tenvîr Ahmed Alevî, I-II, Lahor 1967) adıyla defalarca neşredilmiştir. Kaynaklarda Zevk'in "Nâme-i Cânsûz" adlı 500 beyitlik tamamlanmamış bir mesnevisinden söz edilmektedir, fakat bu eser de 1857 ayaklanması ardından kaybolmuştur (Râm Babû Saksena, s. 155).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed İbrâhim Zevk, *Külliyât-ı Zevk* (der. Tenvîr Ahmed Alevî), Lahor 1967, tür.yer.; ayrıca bk. derleyenin girişi, I, 1-48; M. Hüseyin Âzâd, *Âb-ı Hayât*, Mîrpur, ts. (Âzâd Keşmir), s. 531-589; Râm Babû Saksena, *A History of Urdu Literature*, Allahâbâd 1940, s. 155; Tenvîr Ahmed Alevî, "Zevk ki Kaşide Niğârî", *Urdû Kaşide Niğârî* (der. Ümm-i Hânî Eşref), Aligarh 1982, s. 186-237; Muhammad Sadiq, *A History of Urdu Literature*, Delhi 1984, s. 229-237; Mahmûd Birelvi, *Muhtaşar Târih-i Edeb-i Urdû*, Lahor 1985, s. 146-147; Selim Ahter, *Urdû Edeb ki Muhtaşar Terin Târih*, Lahor 1986, s. 182-184; Tebessüm Kâşmirî, *Urdû Edeb ki Târih: İbtidâ sey 1857 tak*, Lahor 2003, s. 675-687; Nûrülhasan Nakvî, *Târih-i Edeb-i Urdû*, Aligarh 2008, s. 118-119; M. Şeffî Lahorî, "Dhawq", *El²* (İng.), II, 221-222; a.mlf., "Zavk", *UDMİ*, X, 50-54; "Zauq, Sheikh Muhammad Ibrahim", *Encyclopaedia of Muslim Biography: India, Pakistan, Bangladesh* (ed. N. Kr. Singh), New Delhi 2001, V, 517-518; Choudhri Mohammed Naim, "Dhawq, İbrâhim", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2011, fas. 3, s. 145-147.

HALİL TOKER

ZEVVÂK

(bk. ÇAŞNİĞİR).

ZEVVÂRE CUMA CAMİİ

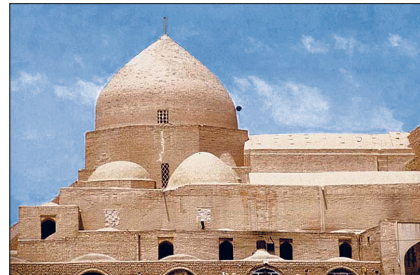
İran'da
XII. yüzyılın ilk yarısında
inşa edilen cami.

Orta İran'da Zevvâre şehrinde yaptırılmıştır. Selçuklu cami mimarisinde plan açısından önemli bir gelişmeye işaret etmekte olup İran cami mimarisinde olduğu kadar Orta Asya ve Hindistan camileri üzerinde derin etkileri bulunan, bu bölgelerin cami mimarisinin temelini teşkil eden dört eyvanlı cami planının ilk örneğidir. Zevvâre Cuma Camii'nde vurgulanan dört eyvanlı ve mihrap önü kubbeli plan tipi, daha önceki camilerde ele alınan ortada merkezî kubbeli bir mihrap önü mekânı ve bu mekâna bağlanan mekânlardan oluşan plan ile, önceleri medreseler, kervansa-

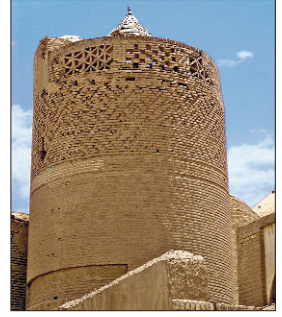
raylar ve ribâtlarda sıkça rastlanan dört eyvanlı avlu şemasının bir araya getirilmesinden meydana gelmiştir. Sivil mimaride yaygın biçimde kullanılan bu planın ilk defa Zevvâre'de mükemmel şekilde uygulanmasının ardından aynı plan daha eski tarihlerde yapılmış olan diğer Selçuklu camilerinde ele alınarak bu camiler dört eyvanlı avlu planına uygun biçime sokulmuştur. Bu eserlerin başında Zevvâre'ye çok yakın olan Erdistan ve İsfahan cuma camileri gelir. Zevvâre Cuma Camii'nin plan şeması bu coğrafyadaki cami mimarisinin geleneksel planı olarak devam etmiştir. Özellikle tezyinata yönelik malzemelerdeki değişikliklere ve yardımcı mimari elemanlardaki farklılıklara rağmen ana plan şeması değişmeden mevcudiyetini korumuştur. Bu durum, İran coğrafyasıyla yakın temas halinde bulunan Orta Asya ve Hindistan İslâm coğrafyasında da kendisini göstermiş, bu şemaya uygun eserler yapılmıştır.

Küfi kitabesinden 530'da (1136) tamamlandığı anlaşılan camide tuğla ve alçı malzeme kullanılmış olup süslemede geniş ölçüde stukodan faydalanılmıştır. Ayrıca minarenin özgün kısmında yer alan çini kalıntıları tezyinatı çinilerden de yararlandığını göstermektedir. Cami, merkezî bir avlu ve bu avluya açılan dört eyvanla birlikte eyvanların arasındaki revaklar ve mihrap önü kubbeli mekândan oluşmaktadır. Ana ibadet mekânı eyvanların en geniş ve yüksek olan kible eyvanı arkasında yer almakta ve bu mekâna sağlı sollu bağlanan kanatlardan meydana gelmektedir. Caminin merkezî bölümünü teşkil eden mihrap önü mekânı geniş kare plana sahip olup üzeri 7,45 m. çapında tuğla bir kubbeye örtülüdür. Kare mekândan kubbeye geçiş köşelerdeki yonca tromplarla sağlanmış ve bu kısım üzerinde sivri kemerli onaltıgen bir kasnak yer almış-

Zevvâre Cuma Camii – İran

ZEVZENÎ, Abdullah b. Muhammed

Zevvâre
Cuma Camii'nin
yükük minaresi

tır. Mihrap önü mekânın yanlarında bulunan kanatlar mihrap duvarına paralel üçer neften oluşur. Dışarıdan gayet sade görünen caminin ana ibadet mekânının önemli yüksek merkezî kubbeye belirtilirken içeride duvarlar üzerinde yer alan kitâbe şeridi ve tuğla süslemelerle değişik bir görüntü elde edilmiştir. Zengin alçı tezyinatıyla göz dolduran mihrap 551 (1156) yılında tamamlanmıştır. Selçuklu mimari tezyinatının an'nevî hususiyetlerini gösteren bu süsleme biçimi devrinin en güzel örnekleri arasında gösterilmektedir. Caminin taban bölümüne kadar yıkılmış olan minaresi külliye'nin kuzeybatı tarafında bulunmakta, firûze ve turkuaz rengi sırlı çini kalıntılara sahip olduğundan bu tip çinilerle zengin biçimde tezyin edildiği intibahı vermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1972, I, 58-59; Nosratallah Meshkati, *A List of the Historical Sites and Ancient Monuments of Iran* (H. A. S. Pessyan), [baskı yeri ve tarihi yok], s. 59-60; A. Godard, "Ardistan Et Zaware", *Athâr-e İrân*, I, Paris 1936, s. 285-309. A. ENGİN BEKSAÇ

ZEVZENÎ, Abdullah b. Muhammed

(عبدالله بن محمد الزوزني)

Ebü Muhammed Abdullah b. Muhammed
b. Yûsuf el-Abdelekânî ez-Zevzenî
(ö. 431/1040)

Hamâsetü' z-zurefâ adlı
şiir antolojisiyle tanınan şair.

IV. (X.) yüzyılın sonlarında Nişâbur'a bağlı Zevzen'de (Zûzen) doğdu. Hayatı ve uzun zaman unutulmuş olan eseri hakkında kaynaklarda pek az bilgi bulunmaktadır. Onun kültürlü bir aileden geldiği, âlim, edip ve şair olarak bilinen babasının özellikle hadisle uğraştığı nakledilir. *Hamâse*'nin beş yerinde yetirini zikrettiği babasının kendisinin yetişmesinde önemli katkıları vardır. Zevzenî'nin devrin ilim ve sanat merkezi olan Nişâbur'un ileri gelenleriyle iyi ilişkiler kurması daha sonra tah-

ZEVZENÎ, Abdullah b. Muhammed

siline burada devam ettiğini gösterir (Çetin, *Abû Muhammad 'Abdullâh*, s. 34-35). Boyu "2 arşını geçmeyen" Zevzenî zayıf hoşsohbet ve sevimli bir insandı. Döneminin siyaset ve devlet adamlarıyla iyi geçirdiği hem eserinden hem de kendisinden bahseden kaynaklardan anlaşılmalıdır. Onun kaleme aldığı eser bilgisinin genişliğini ve hadisle uğraştığı hususundaki kayıtları ispatlamaktadır (a.g.e., s. 41). Zevzenî, Kütübî'ye göre Selçuklular'ın Horasan'ı ele geçirmesinin ardından 431 (1040) yılında vefat etmiştir (*Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 495).

Zevzenî'nin tam adı *Hamâsetü'z-zurefâ' min eş'âri'l-muħdeşin ve'l-kuğema'* olan eseri, Câhiliye devrinden başlayarak kendisinin yaşadığı V. (XI.) yüzyılın ilk yarısına kadar Arap edebiyatından seçilip konularına göre tasnif edilen 1500 parça şiirden meydana gelir. Seçilen şiirler Endülüs'e kadar uzanan bir yelpazeye sahiptir. Bunların bir bölümü önemli şairlerin divanlarından alınmış, bir bölümü de müellifin çağdaşı olan şairlerden derlenmiştir. Eserde eski şairlerden az şiir aldığı, kendi çağına yaklaştıkça şiirlerin arttığı göze çarpmaktadır. Antolojinin büyük kısmı Zevzenî'nin Nişâbur emirlerinin çocuklarına okutmak için derlediği parçalardan, diğerleri ise sohbetlerine serpiştirdiği lafifelerinden meydana gelmektedir (Çetin, *Abû Muhammad 'Abdullâh*, s. 39). Kitap önemine rağmen çağdaşları tarafından pek anılmamıştır. *Hamâsetü'z-zurefâ'*'dan bahseden tek kaynak Avfî'nin (ö. 629/1232 [?]) *Lübâbü'l-elbâb*'ıdır (IV, 6). Eserin bilinen yegâne nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlı olup (AY, nr. 1455), 779'da (1377) istinsah edilmiştir. Bu nüshadan ilk defa 1948 yılında Hellmut Ritter söz etmiş, nakledilen şiirlerin sayısını belirtmiş ve müellif hakkında bilgiler aktarmıştır (*Oriens*, II/1 [1949], s. 262-265). Daha sonra eser üzerine Nihad M. Çetin doçentlik tezi hazırlamış (bk. bibl.) ve *Hamâse*'den epey miktarda şiiri Türkçe'ye çevirmiştir. N. M. Çetin'in Zevzenî ve eseriyle ilgili bir makalesi İzzet Hasan tarafından Arapça'ya çevrilmiştir (bk. bibl.). Ebû Temmâm ve Buhtürî'ye ait *Hamâse*'lerin, özellikle de birincisinin yaygın şöhretinin etkisi *Hamâsetü'z-zurefâ'*'ı gölgelemiş olmalıdır. Eserin önemli özelliklerinden biri Zevzenî'nin çağdaşlarının şiirlerinden bol örnekler içermesidir. Öte yandan müellifin, hayatının son yıllarında Zevzenî'de derlediği eserin hiciv ve mülâh (latifeler) bölümlerindeki bazı şiirleri öğrencilerine okutmayıp antolojiye sonradan ilâve etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Hamâsetü'z-zurefâ' bir mukaddime ile on bölümden meydana gelmektedir. Zevzenî, kısa mukaddimesinde Ebû Temmâm'ın *Kitâbü'l-Hamâse*'sini lafızlarının çoğu garib olan ve bu yüzden mânaları kolayca anlaşılmayan şiirlerle doldurduğunu, kendi döneminde ise daha sade şiirlere rağbet edildiğini ve eserini bu sebeple derlediğini belirtmektedir (nşr. M. Cebbâr el-Muaybid, I, 15). Bununla birlikte müellif Ebû Temmâm'ın eserindeki bölümlere bağlı kalmıştır. Bu bölümler "hamâse" (kahramanlık), "merâsî" (mersiyeler), "el-edeb ve'l-hikme", "el-kiber ve'l-meşîb" (yaşlılık ve saçların sakalın ağarması), "en-nesîb ve'l-melâhî" (aşk ve eğlence), "hicâ" (hiciv), "medih", "el-azyâf ve's-sehâ ve istinâu'l-ma'rûf" (misafirperverlik, cömertlik ve ihsanda bulunma), "sıfât" (tasvirler) ve "mülâh" adını taşır. Her bölümde şiirlerden sonra konuyla ilgili hadislerle, sahâbe sözlere, kısa hikâyelere vb. mensur kısımlara yer verilmiştir. *Hamâsetü'z-zurefâ'*, Muhammed Cebbâr el-Muaybid (I-II, Bağdad 1973), Hafîl İmrân Mansûr (Beyrut 2001) ve Muhammed Behiyyüddîn Sâlih (I-II, Beyrut 2003) tarafından neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah b. Muhammed ez-Zevzenî, *Hamâsetü'z-zurefâ' min eş'âri'l-muħdeşin ve'l-kuğema'* (nşr. M. Cebbâr el-Muaybid), Bağdad 1973, I, 15; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 7-14; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Yetimetü'd-dehr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1377/1957, IV, 449-450; a.mlf., *Tetimmetü'l-Yetime* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1353/1934, II, 33, 34; Avfî, *Lübâb*, IV, 6; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1951, II, 495; Zirikî, *el-A'lam*, IV, 266; H. Ritter, "Philologika, XIII: Arabische Handschriften in Anatolien und Istanbul", *Oriens*, II/1 (1949), s. 236-314; Nihad M. Çetin, *Abû Muhammad 'Abdallâh al-'Abdalakânî ve Kitâb Hamâsat az-Zurafâ' min Aş'âr al-Muħdaftin wa'l-Qudamâ' Adlı Eseri* (doçentlik tezi, 1964), İÜ Ed. Fak (İSAM Ktp., nr. 2084N); a.mlf., "Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muhammed b. Yûsuf el-'Abdelekânî ez-Zevzenî ve kitâbühü Hamâsetü'z-zurefâ' min eş'âri'l-muħdeşin ve'l-kuğema'" (trc. İzzet Hasan), *MMLADm.*, XLVI (1971), s. 712-726; Cezzâr, *Medâhîlül-mü'ellifin*, I, 613, 614.

HALİM ÖZNRHAN

ZEVZENÎ, Hüseyin b. Ahmed

(حسين بن أحمد الزوني)

Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî (ö. 486/1093)

Dil ve lugat âlimi.

Herat ve Nişâbur arasındaki Zevzen (Züzen) şehrendendir. Kâtib Çelebi adını Muhammed b. Ahmed, Corcî Zeydân ile Brockmann, Hüseyin b. Ali b. Ahmed olarak

verirse de kendisine ait *Kitâbü'l-Meşâdir*'in eski bir nüshasının başında adı yukarıda kaydedildiği şekilde geçer. Abdülgâfir el-Fârisî, Zevzenî'nin nahiv, lugat ve Arapça'da asrının imâmı, İbnü'l-Kiftî de dil ve edebiyet ilimlerinde benzersiz olduğunu yazar. Zevzenî, Muallakât-ı Seb'a üzerine yazdığı şerh ile ilk Arapça-Farsça sözlüklerden olan *Kitâbü'l-Meşâdir*'i sayesinde şöhret kazanmıştır. Ali b. Zeyd el-Beyhâkî'nin, hocası Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'den 516'da (1122) *Kitâbü'l-Meşâdir*'i okuduğunu zikretmesi, eserin çok erken dönemlerden itibaren dikkat çektiğini ve ders kitabı olarak okutulduğunu göstermektedir (*el-Meşâdir*, neşredenin girişi, s. 25, 28). İbnü'l-Kiftî, Zevzenî'nin VI. (XII.) yüzyılda hayatta bulunduğunu kaydederken ona daha yakın bir dönemde yaşayan Abdülgâfir el-Fârisî 486 (1093) yılında vefat ettiğini belirtir.

Eserleri. 1. Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'. Nisbeten açık ve kolay anlaşılabilir ifadesi yanında gereksiz bilgilerden arındırılmış olmasından dolayı büyük rağbet görmüş ve birçok defa basılmıştır (Kalkûta 1823, 1282/1865; Beyrut 1853; Kahire 1277, 1293, 1311, 1319, 1327, 1352; nşr. Muhammed Abdülkâdir Ahmed, Kahire 1407/1987; İskenderiye 1292; nşr. Muhammed Ali Hamdullah, Dımaşk 1963, 1980; nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire, ts.). Eserde yer alan İmruülkays b. Hucr'a ait kasidenin şerhini Caussin de Perceval (Paris 1820), Lebîd b. Rebîa'ya ait kasidenin şerhini de Silvestre de Sacy (Paris 1816) Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlamıştır. J. A. Vullers de Tarafe b. Abd'in kasidesinin şerhini Latince tercümesiyle, Hâris b. Hillize'ye ait kasidenin şerhini ve Ebû'l-Alâ el-Maarrî'ye ait iki kasideyi Latince çevirileri ve açıklamaları neşretmiştir. *Neylül-ereb fi şerhi Mu'allakâti'l-'Arab* adıyla da basılan eser (Kahire 1328) Muhammed İbrâhim Selîm tarafından, Hatîb et-Tebrîzî'nin şerhinde bu yedi kaside ile birlikte yer alan Meymûn b. Kays el-A'sâ el-Ekber, Nâbiga ez-Zübyânî ve Abîd b. Ebras'ın kasideleri de eklenerek yayımlanmıştır (Kahire 1414/1993). **2. Kitâbü'l-Meşâdir.** Yalnız Arapça masdarların Farsça karşılıklarını ihtiva eder. Mukaddimedede belirttiğine göre müellif Kur'an'da geçen, hadislerde sıkça kullanılan ve meşhur divanlarda bulunan kelimeleri esas almıştır. Ancak "meşhur divanlar"la hangi eserlerin kast edildiği bilinmemektedir. Kolay ezberlenmesi amacıyla örneklere yer verilme-yerek hacmi küçük tutulan kitabın tertibinde, dil ve lugat âlimi İshak b. İbrâhim